"המהפכה המשטרית" וקבוצות ההון הדומיננטיות

יהונתן ניצן ושמשון ביכלר[1]
עריכה: גיורא נוימן

מונטריאול וירושלים
ספטמבר 2023

bnarchives.net / Creative Commons (CC BY-NC-ND 4.0)

א. הסיכון וההבטחה

המשברים האחרונים בישראל, המכונים בשם אורווליאני טיפוסי "המהפכה המשפטית", הובילו לשתי תגובות סותרות לכאורה: האחת הייתה של פירמות ההשקעה ומיני כלכלנים ואנליסטים והתגובה השנייה הייתה של נתניהו ומרעיו למה שהם מכנים "רפורמה".

מודי'ס פרסמה דוח מיוחד שבו הזהירה כי הממשל הישראלי "עלול להחליש משמעותית את עצמאות מערכת המשפט ולגרום לשיבוש יעילותם של איזונים ובלמים בין הרשויות השונות, שהם היבטים חשובים של מוסדות חזקים [...] ראשי הצבא חוששים שעלול לסכן את ביטחונה של ישראל בתקופה של אלימות מחודשת עם הפלסטינים [...] ותקשה על שיפור היחסים עם מעצמות אזוריות כמו ערב הסעודית [...] השקעות הון סיכון בפירמות הייטק ישראליות ירדו משמעותית [...] אף כי ההאטה משקפת מגמות עולמיות במגזר כתוצאה מתנאים פיננסיים הדוקים יותר, **ישנם סימנים לכך שישראל מתנתקת מהמגמה העולמית**" (Egan, 2023, ההדגשות שלנו).

לכך גם הסכים מנכ"ל הבורסה הישראלית שהודיע כי "ביצועי החסר של שוק ההון המשקפים את ציפיות המשקיעים והסנטימנט השלילי כלפי הכלכלה המקומית, **מצביעים על כך שישראל הולכת ומתרחקת מהשווקים הגלובליים**" (לוי, 2023, ההדגשות שלנו).

גם כלכלני סיטי-בנק הודיעו שהמצב בישראל "הפך למסובך יותר ולמסוכן יותר" (Anonymous, 2023). ובשורה התחתונה של הרווח/סיכון הודיעו האנליסטים של מורגן-סטנלי: "חוסר הוודאות בשוק ההון הישראלי גדל ופרמיית הסיכון עלתה, ויש חששות לפיחות המטבע, מה שיוביל לירידה בצמיחה ולעלייה באינפלציה, ולכן הבנק מוריד את המלצתו להשקעה בישראל" (Jones, 2023).

לכך גם הוסיפו ראשי קבוצות השקעה בהייטק בישראל כי "כפי שהתרענו וצפינו, קידום 'המהפכה המשפטית' בישראל יוביל להחרבת כלכלת ישראל ולחיסול ההייטק. האזהרות החמורות הן רק הפתיחה לתהומות הכלכליים שהממשלה הנוראית הזאת מובילה אותנו אליהם. זינוק חד ביוקר המחייה, הידרדרות ערך השקל, עלייה חדה בריבית ובריחת משקיעים הם רק חלק מהאסונות הכלכליים הצפויים" (טוקר, יולי 2023).

חיזוק משמעותי לעמדתם קיבלו בעלי התחזית הפסימית מדוח של משרד האוצר, שקבע כי ברבעון הראשון חלה ירידה של 60% בהשקעות הזרות בישראל בגלל "**חוסר ודאות מקומי** וגלובלי" (טוקר, ספטמבר 2023, ההדגשות שלנו).

את התחזיות האלה נתניהו וכנופיית סריסיו ביטלו בזלזול: "זאת תגובה רגעית. כשהאבק יתפזר יתברר שכלכלת ישראל חזקה מאוד [...] התעשיות הביטחוניות מפוצצות בהזמנות, תעשיית הגז מגדילה את היצוא לאירופה ושבע פירמות מתמודדות בימים אלה על מכרזים לחיפוש גז

---

[1] יהונתן ניצן ושמשון ביכלר מלמדים כלכלה פוליטית במכללות ואוניברסיטאות בקנדה וישראל. כל פרסומיהם ניתנים לקריאה, צפיה והעברה חופשית באתר (https://bnarchives.net) *The Bichler & Nitzan Archives*. מאמר זה נכתב בתמיכת SSHRC.

בישראל בהשקעה של מיליארדים. אינטל מתכננת את ההשקעה הגדולה ביותר שלה מחוץ לארה״ב, אנבידיה בונה מחשב על בישראל, ואנו מקדמים בינה מלאכותית, סייבר וייצור שבבים בישראל, שוק התעסוקה מהודק, הצמיחה עולה והאינפלציה נבלמת, הרגולציה מוסרת ותחרות השוק החופשי גוברת. כלכלת ישראל מבוססת על יסודות איתנים והיא **תמשיך לצמוח תחת הנהגה מנוסה שמובילה מדיניות אחראית**״ (נתניהו את סמוטריץ׳, 2023, ההדגשות שלנו).

מי צודק? האם צודקים ראשי קבוצות הון דומיננטיות המתריעים מפני ״הפגיעה בדמוקרטיה״, ״הפרת שיווי המשקל שבין הרשויות״, ״הברחת הון סיכון״, ״שיבוש היציבות״ ושאר מיני אזהרות? או שמא צודקים נתניהו וכנופייתו, המבטיחים שהליברליזציה בישראל משגשגת, שכלכלת ישראל מבוססת על יסודות איתנים ותמשיך לצמוח ובעיקר, כי היא נמצאת בידיים אחראיות ומנוסות.

לנו נראה כי שני הצדדים צודקים.

ב. הנבואה

ברור שהתפרצות ״ההפיכה המשפטית״ והמשבר המתלווה אליה אינם מאורעות פתאומיים שצצו רק לאחרונה עם הופעת הממשלה הנוכחית של נתניהו ושות׳. מדובר בתהליכים ארוכי טווח שהבשילו כשלושים שנה ולמעשה החלו הרבה לפני כן.

בספרנו *מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום*, שיצא בשנת 2001, מופיע בסיומו סיכום תחת כותרת: ״סוף הדרך: הצבר עולמי והתרוששות מקומית״. וכך מתוארים שם עיקרי התהליכים האלה:

> ״מאז שנות התשעים של המאה העשרים, המעמד השליט של ישראל השתלב ב׳סדר החדש׳ של ׳הרחבת ההצבר׳ בעולם. השתלבות זאת הוצגה כניצחון גדול של מנהיגיה הנאורים של ישראל, אשר גילו דרך חדשה להיטיב עם כלל האוכלוסייה הישראלית. הדרך הזאת כללה ׳כלכלת שוק׳, ׳הייטק׳ ו׳תהליך השלום׳ [... אלא שבמהרה] הלך והתברר שהאגדות על אודות השגשוג הכללי שתביא ׳כלכלת השוק׳ היו ציפיות באספמיה בלבד [...] התברר ש׳הסדר החדש׳ מביא לשגשוגם של ענפים מעטים וקבוצות אוכלוסייה מצומצמות בלבד [...] בשנות התשעים התגברו בהתמדה מגמות החלוקה-מחדש שהתבטאו במדדי אי-השוויון של מקדמי ג׳יני.[2]

במרוצת שנות החמישים הייתה ישראל אחת המדינות השוויוניות ביותר בעולם. באותן שנים זכו 20% מהאוכלוסייה בעלי ההכנסות הגבוהות (או שני העשירונים העליונים) להכנסה שהייתה פי 3.3 בלבד ביחס להכנסת 20% מאוכלוסיית בעלי ההכנסות הנמוכות ביותר (או שני העשירונים התחתונים). זהו נתון מרשים, בהשוואה למדינות קפיטליסטיות ׳חופשיות׳ כמו ארה״ב: שם, באותה תקופה, שני העשירונים העליונים זכו להכנסה של פי 9.5 ביחס לשני העשירונים התחתונים; אבל תוך שני דורות השתנה המצב: בשנת 1995, כאשר פרחה האמריקניזציה של האוכלוסייה הישראלית, הובילה ישראל בראש טבלת המדינות המפותחות, כשקבעה שיא עולמי במדדי אי-השוויון: 20% העליונים ניכסו הכנסות שהיוו פי 21.3 מאשר 20% התחתונים של שארית האוכלוסייה הישראלית. המעמד השליט של ישראל עלה על מוריו: בארה״ב, באותה תקופה, 20% העליונים הצליחו לנכס הכנסות שהיו רק פי 10.6 מאשר 20% התחתונים.[3]

מצד אחד עלו רווחי ההון וההכנסות והשכר בענפי ה׳הייטק׳, ומצד שני נבלמה העלייה בהכנסות ובשכר בענפים ׳הישנים׳. לכך יש להוסיף גורמים אחרים: השכר הזול של

---

[2] מקדם ג׳יני מודד את השינויים באי-השיוויון, בטווח שבין 0 (שוויון מלא בהכנסות) ובין 1 (אי-שיוויון מרבי שבו אדם אחד מנכס את כל ההכנסות בחברה).

[3] הנתונים על ישראל: משרד האוצר, *מינהל הכנסות המדינה*. נתוני ארה״ב: *US Census Bureau*. אין אפשרות לערוך השוואה בין ישראל ובין ארה״ב על התחלקות הרכוש; פשוט: אין בישראל זכר למידע מסוג זה. נתונים אלה היו בוודאי מצביעים על פערים יותר קיצוניים מאשר אלה של ההכנסות השוטפות. מכל-מקום, לגבי ארה״ב: בשנת 1995, העשירון העליון החזיק 78% מהנכסים הפיננסיים; 43% מנכסים אלה הוחזקו בידי המאיון העליון; העשירון העליון החזיק 90% מהמניות והאג״חים; 50% מאלה הוחזקו בידי המאיון העליון (Wolf, 1995).

העובדים הזרים אשר מתחרים בתעסוקה הלא-מיומנת של הישראלים; מדיניות המיסוי הרגרסיבית; הקיצוץ המתמיד בתקציבים, אשר הממשלים הישראליים, הן של 'העבודה' והן של 'הליכוד', הטילו על השירותים שמיועדים למרבית האוכלוסייה; הריסת האיגודים המקצועיים, שחיסלה את מעט הייצוג שנותר בידי קבוצות נרחבות של שכירים; ובעקבות זאת, פתיחת שוק העבודה והורדת המכסים. התוצאה של כל אלה מסתכמת בנתונים המצרפיים של האבטלה ושל מדדי אי-השיוויון.

[...] התהליכים הללו, של ייבוא כוח-העבודה ושל ייצוא ההון, הינם גורליים מבחינת שארית האוכלוסייה של ישראל; המשמעות שלהם היא, שהמשך הצמיחה של ענפי ה'הייטק' תלוי בהמשך הסיוע של הממשלים לתהליך התרוששותה של שאר האוכלוסייה הישראלית [...] שמץ ממה שחוו וחווים הפלסטינים, בתקופת הכיבוש הישראלי מתחיל לחלחל אל תודעת העובדים הישראלים ולהפוך ללחם-חוקם.

העסקנים הפוליטיים של הסדר החדש בישראל אינם שונים מעמיתיהם בעולם. הבוטה ביניהם היה נתניהו, אשר הביע בגלוי את מה שמתחריו ב'עבודה' וב'ליכוד' טרחו להסתיר. נתניהו הודה בקיומו של 'פער מפחיד בין עשירים ועניים בישראל' אולם הוא הותיר את הפער לטיפולם של בעלי כוחות השוק: 'אני לא רוצה ליצור מקומות עבודה, אני רוצה שהיזם ירצה'... (*הארץ*, 28.1.96). נתניהו גם העלה רעיון מבריק, ולפיו יש לאסוף חלק מכספי 'ההפרטה', יחד עם תרומות של בעלי-הון לצורך הקמת 'קרנות מיוחדות המיועדות לסגור פערים חברתיים...' (*הארץ*, 26.11.96). עם רעיונות מבריקים אלה, אשר חשפו את טיב האינטרסים ש'הליכוד' מאז ומתמיד שאף לייצג – לא עוד היה ניתן להסתיר את אופי האינטרסים ש'הליכוד' מאז ומתמיד שירת; גם לא באמצעות הדמגוגיה הלאומנית והאתנית. התוצאה הייתה שבשנות התשעים, רבים ממצביעיו העניים של 'הליכוד' העתיקו את נאמנותם אל המפלגות החרדיות ואל המפלגות האתניות. מפלגות 'חברתיות' אלה נחשבות לזולות ביותר מבחינת מחירן הקואליציוני.

[...] ההתפתחויות של שנות התשעים מבשרות את קץ האתוס הציוני. במרוצת המאה העשרים הלכה התנועה הציונית יד ביד עם ההתפתחות הקפיטליסטית בעולם. כאידיאולוגיה דומיננטית, היא הצליחה לחבר לכאורה אינטרסים 'לאומיים' עם תהליכי הצבר קפיטליסטיים. בגלגולה המפלגתי, היא השכילה לשכך קונפליקטים מעמדיים, תוך גיוס אוכלוסייה הטרוגנית של מהגרים למלחמה מתמדת נגד אויבים לאומיים משותפים. בגיבושה המדיני, היא סייעה ליצירת קפיטליזם מלחמתי שהיה מהמגובשים ביותר בעולם. המעמד השליט של ישראל הלך והתגבש לאורך ההיסטוריה הציונית כשהוא משנה את מוסדות השליטה מהתקופה הקולוניאלית, דרך האֶטטיזם, דרך התגברות קבוצות-ההון הדומיננטיות ועד לטרנסלאומיות.

בסוף שנות התשעים בולטת לראשונה הסתירה (**ולא** 'השסע' כלשון השיחדש הסוציולוגי) בין האינטרסים הטרנסלאומיים של ההון הדומיננטי לבין האינטרסים הקיומיים של האוכלוסייה היהודית והערבית בישראל. ההתקוממות הפלסטינית למן שנת 2000 חשפה ביתר שאת את הקרע, שנוצר בין הפרוייקט הציוני הטריטוריאלי של העבר לבין האינטרסים הגלובליים של ההון." (ע"ע 474-479).

עד כאן הנבואה מלפני כמעט 25 שנה.

ג. דמותו של "מנהיג מושיע"

כחלק משכתוב ההיסטוריה, מושלטת מזה כמה עשרות שנים בתודעת הילידים הגלובלית האגדה כי "המנהיגים" הם לב המשטר הקפיטליסטי. הצלחתו של משטר זה, שהשתחרר סוף סוף מכבלי "הפיקוח הממשלתי", תלויה ביכולותיו המיוחדות של "המנהיג". ככל שהמשטר יותר "ליברלי", כך הוא יותר תלוי בדמות כל-יכולה, מעין מלוכנית, המסוגלת באמצעים מיסטיים "להחזיר את אמריקה לגדולתה", "להגן על העם היהודי", "להשיב לרוסיה את כבודה", "לחדש את ימי

האימפריה העות׳מנית״ ו״להחזיר עטרה ליושנה״ של עוד כמה מדינות. במשטר כזה הצלחת בעלי ההון תלויה בעיקר במידת קרבתם ל״מנהיגים״, שחלקם מגלומנים הבונים ערים ואנדרטאות על שמם, ומקצתם סתם פסיכופתים הנזקקים לטפטוף בלתי פוסק של חנופה.

באופן דומה השתררה מוסכמה ברורה מאליה בישראל, כי עד שנתניהו הפך לראש ממשלה, ובעיקר לאחר שחזר לשלטון ב-2009 (לאחר שראש הממשלה שרון הפך לצמח ויורשו אולמרט נתפס לוקח שוחד), המשק הישראלי היה סגור ובלום על ידי ״הביורוקרטיה״ המבוצרת עוד מימי מפלגת ׳העבודה׳. נתניהו הוא שהושיע את המשק ושחרר את עם ישראל מן האינפלציה ומן המיתון. באופן כללי, אין צורך בתכנון משק לאומי, אין צורך בידע כלכלי, בבניית תשתית חינוכית וטכנולוגית. פשוט יש צורך לתת לכוחות השוק לעבוד, להשמיד את ״שלטון הפקידים״ ולהצטרף לחגיגה הניאו-ליברלית, והעיקר, ״להיכנס בזמן״.

אבל כפי שהראינו בספרנו, תהליך הגלובליזציה, הליברליזציה והפרטת המשק הישראלי אינם המצאת נתניהו, המושיע הכל-יכול, אלא תהליך ארוך שהחל עוד בימי מפלגת העבודה (״השמאלית״) שנעלמה מאז מן המפה (למשטר ההון החדש אין צורך יותר במפלגות מסוג זה). נתניהו וכנופייתו דואגים יום יום, באמצעות התקשורת הקפיטליסטית, להזין את מה שנותר ממוחם של הילדים בסיפור עלילותיו של הגיבור נתניהו, אשר הציל את אזרחי ישראל מידי הבולשביקים והביורוקרטים של השמאל. אמנם נותרו עדיין כמה כיסי התנגדות של ״deep state״, אבל בכוחו ובנחישותו (כמובן יחד עם שותפיו העבריינים) הוא יסיר את הבלמים האחרונים.

ד. הגלובליזציה והטרנס-לאומיות של ההון

תרשים 1 מראה כי תהליך ״הליברליזציה״ של ישראל החל זמן רב לפני שנתניהו חשב להגר לישראל, להשתלט על הליכוד ומשם על ממשלת ישראל, באמצעות המתנחלים והחרדים.

החלק התחתון בתרשים מורכב משיעורי השינוי השנתי של מדד המחירים החודשי של ה- S&P 500 (הקו המקווקו) ושל מדד המחירים החודשי של בורסת ת״א (הקו העבה). שני המדדים מוצגים כממוצע עוקב (trailing correlation) של 12 חודשים.

הקשר בין שיעורי השינוי של שני המדדים, האמריקאי והישראלי, מסוכם היטב בחלקו העליון. שם מוצגים ערכי קורלציית פירסון (בחישוב עוקב של 10 שנים) בין שתי הסדרות שמופיעות בחלק התחתון של התרשים (בחישוב הקורלציה השתמשנו בערכים החודשיים הגולמיים ולא בערכים הממוצעים), כך שכל נקודה בחלק העליון מראה את הקשר בין שיעורי השינוי של מדדי הבורסות ב-10 השנים שקדמו.[4]

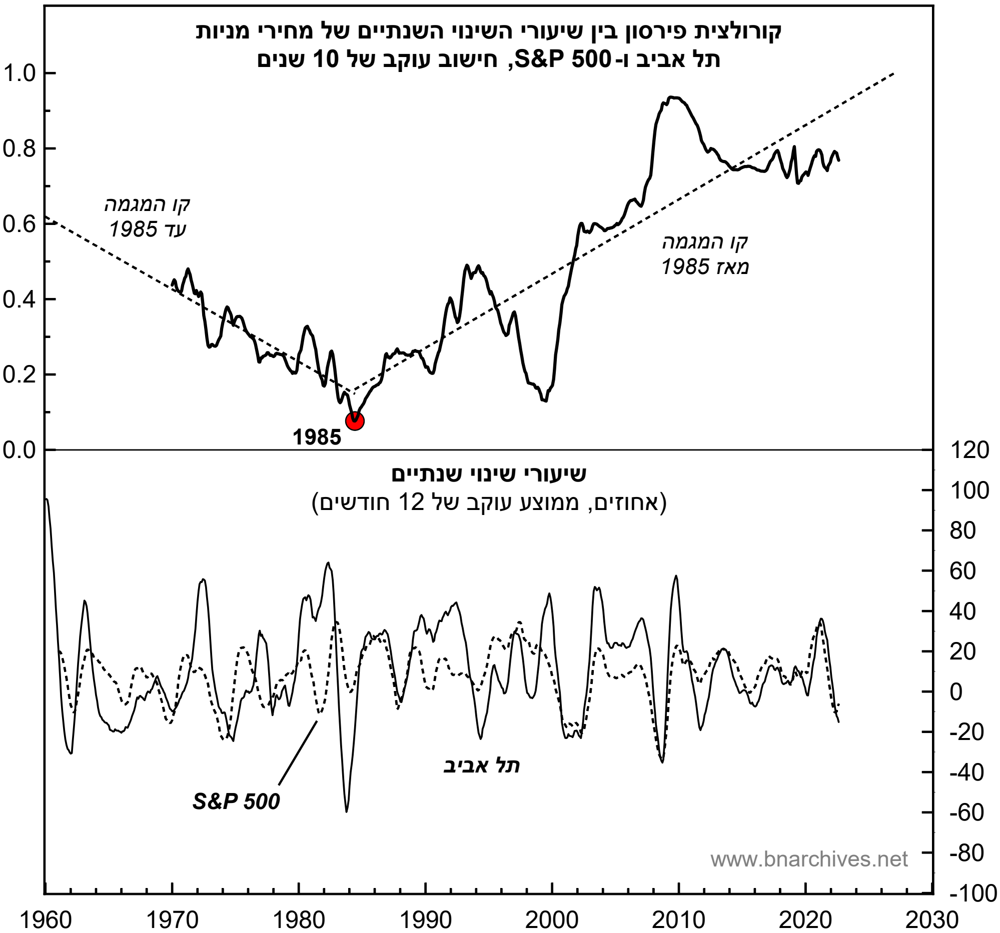
ניתן להבחין בשני עידנים שאירעו בכלכלה-הפוליטית הישראלית. בעידן הראשון הקשר היה רופף (בשנות השבעים הוא היה בסביבות 0.3+). נקודת המפנה הייתה 1985, בה החל ממשל שמעון פרס (״מהשמאל״, לפי הסטראוטיפים) במדיניות הניאו-ליברלית, שכונתה דווקא בשם הבולשביקי ״המדיניות הכלכלית החדשה״ (אולי לזכר הנאֶ״פ בשנות העשרים, שהנהיג ממשל לנין ברוסיה). עד אז ישראל הייתה נתונה למשטר שאפשר לכנותו ״קיינסיאניזם צבאי״. מאז שנה זאת, החל המשטר הניאו-ליברלי. קו המגמה מראה קשר שהולך ומתהדק בין שתי הסדרות – קשר שהגיע לשיא של 0.94 (במדד פירסון) ב-2010.

פירושו של קשר זה מן הסתם הוא ראשית, ששיעורי-הרווח של העסקים המובילים בשתי המדינות, ארה״ב וישראל, השתנו באופן דומה יותר ויותר. שנית, שככל שהבעלויות על ההון התאגידי-מדיני הפכו לגלובליות, ההשקעות הישראליות, בעיקר בהיי-טק ובנשק, צמחו והתאימו עצמן לעסקים המובילים האמריקאיים, עד שמחירי המניות בת״א הפכו לראי של אלה בארה״ב.

---

[4] מדד פירסון נע בטווח שבין 1+ (קשר חיובי מירבי) לבין 1- (קשר שלילי מירבי).

תרשים 1
מדדי מניות בורסת ת״א ותאגידי S&P 500 האמריקאיים
שיעורי שינוי ומדד קשר, 1960-2023

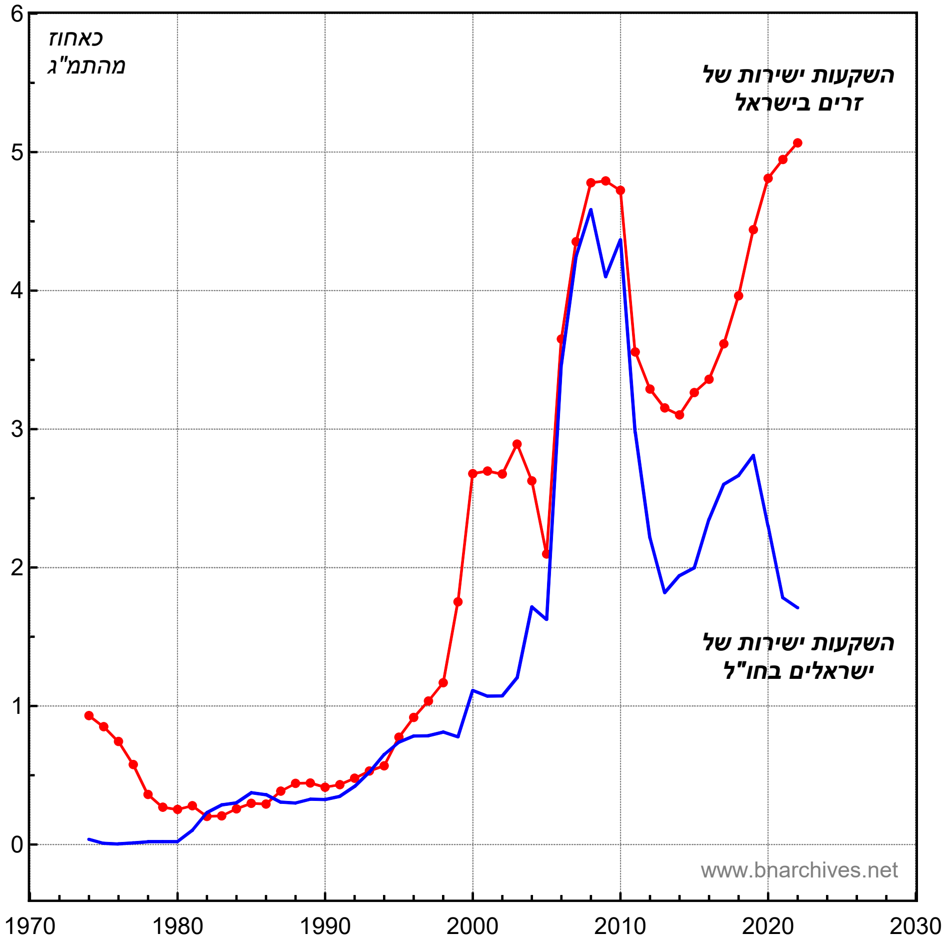
NOTES: Monthly data for both the TASE and the S&P 500 prices indices are expressed in $U.S. Annual rates of change are calculated by comparing each monthly observation to the same observation a year earlier. The growth rates shown in the bottom panel are smoothed as 12-month trailing averages. The correlation in the top panel is between the raw annual growth rates. The last data points are for July 2023.

SOURCES: All data are from IHS Markit. The TASE (Tel Aviv Stock Exchange) index splices the IMF International Financial Statistics data until April 1993 (mnemonic: L62@C436) with the Mishtanim index thereafter (mnemonic: ISMISHX), with the result divided by the NIS/$U.S. exchange rate (mnemonic: LAE@C436). The S&P composite price index is from IHS Markit (mnemonic: JS&PME500NS).

תרשים 2 מתאר את צמיחת זרמי ההשקעות הישירות (FDI) אל ישראל וממנה, המחושבים כאחוז מהתמ״ג הישראלי. הקו המנוקד מייצג את זרמי ההשקעות הנכנסות ואילו הקו הרציף מתאר את הזרמים היוצאים. שתי הסדרות מעובדות לממוצע עוקב של 5 שנים.[5]

[5] השקעות ישירות זרות (FDI) הינן רכישות של 10% ויותר מהבעלות על נכסים. קניות של פחות מכך נחשבת להשקעות פורטפוליו. יש לזכור כמובן שבקונטקסט הגלובלי, תאגיד ״זר״ הרוכש נכס ״מקומי״, יכול להיות בבעלות אזרח ישראלי ולאו דווקא בגלל הלבנת הון או יתרון במיסוי, וכן ההפך: נכס ״ישראלי״ עשוי להיות בבעלות ״זרה״.

תרשים 2
זרמי ההשקעות הישירות הנכנסות לישראל והיוצאות מישראל
כאחוז מהתמ״ג, 2022-1974

NOTES: Annual data. Series are shown as 5-year trailing averages.

SOURCES: Data are from the World Bank's World Development Indicators via IHS Markit: net FDI inflows as a share of GDP (mnemonic: ISRBXKLTDINVWDGDZS) and net FDI outflows as a share of GDP (mnemonic: ISRBMKLTDINVWDGDZS).

שני זרמי ההשקעות החלו לפרוח למן תחילת שנות התשעים כאשר הוסרו ההגנות המקומיות, והממשל הישראלי, כמו ממשלים אחרים בעולם, נסוג משליטה ישירה בשוק ההון. הפריחה התגברה בעידן הציפיות לרווח הגבוהות של אוסלו (״דיבידנדים של שלום״, בלשון ממשלות העבודה של רבין, פרס וברק). בסוף שנות התשעים הגיעו השקעותיהם השנתיות של משקיעים זרים בנכסים ישראליים עד לרמה של יותר מ-2% מהתמ״ג, בעוד שבמקביל צמחו השקעותיהם השנתיות של משקיעים ישראליים בנכסים זרים והגיעו ל-1% מהתמ״ג. בעשור שלאחר מכן המשיכו לנסוק ההשקעות הישירות לתוך ישראל ובמקביל ההשקעות החוצה ממנה והגיעו כמעט ל-5% מהתמ״ג אלה וגם אלה.

בעקבות משבר 2008 הייתה נפילה של כמה שנים בשני סוגי ההשקעה, ולאחר מכן שבו ועלו זרמי ההשקעות הישירות לתוך ישראל והגיעו בתחילת 2020 ל-5%, בעוד שרכישת נכסים זרים בידי בעלים ישראלים לא חזרה לרמה הקודמת והסתכמה בתחילת 2022 ב-1.5% מהתמ״ג בלבד. יתר על כן, בגלל הפרשים בשערי ריבית, שערי מטבע ושיעורי-רווח, בשנים האחרונות הייתה ירידה

בהשקעות של בעלי הון ישראלים מחוץ לישראל ועלייה מקבילה של השקעות זרות בישראל. מכאן נראה, שעד לעת האחרונה טענות נתניהו נכונות.

מנגד, ברור המקור לחששם של האנליסטים מחוץ לישראל ושל מנהלי שוק ההון הישראלי. במשך שנים בנה נתניהו את תדמיתו ברחבי העולם – בכינוסי דאבוס, בהופעותיו השבועיות בתקשורת השמרנית החנפה בארה״ב, בעיקר בפוקס, ובמיוחד בקרב סוללת מיליארדרים שתומכים בו כספית. כל תדמיתו שידרה כי הוא אישית, במו ידיו, מצליח לגרום לצמיחה וליציבות בביצועי ההון הישראלי, ההולך ומתמזג בהון הגלובלי. והנה, עלו החששות כי היציבות פגה וכי ״**ישנם סימנים לכך שישראל מתנתקת מהמגמה העולמית**״ וש״**ישראל הולכת ומתרחקת מהשווקים הגלובליים**״.

באופן כללי, אנליסטים אינם מתעניינים בעסקי פוליטיקה מקומיים. כך לדוגמא, לא עניינו את האנליסטים דיכוי הפלסטינים והתקוממותם הצבאית או האזרחית נגד הכיבוש והנישול הישראליים, שהלכו וגברו במרוצת השנים. הם לא הראו עניין מיוחד בעסקי ״הדמוקרטיה״ הישראלית. אף לא הרס הסביבה והפגיעה בתשתית החינוכית בישראל עניינו אותם. במשך השנים הם היו אדישים לעליית כוחה של הכנסייה הרבנית על פלגיה ״המתונים״ והרדיקליים, החרדיים והמתנחליים.

מה שמעניין את האנליסטים והמשקיעים הוא ההבטחה של נתניהו כי ״ישראל היא סלע היציבות במזרח התיכון״. לצורך כך הועבר לישראל במשך שנים סיוע מסיבי, צבאי ואזרחי, ומשקיעים ופירמות בינלאומיות ראו בישראל מקור לתשואות דיפרנציאליות חיוביות ויציבות.

אחת מנפלאות התקשורת הליברלית המופרטת היא האינטרסים המשותפים שבין בעלי התקשורת הקפיטליסטית לבין נתניהו. האחרון מעניק להם זיכיונות, סיוע והקלות מס – כל זאת תמורת שפע של סגידה וכיסוי בלתי פוסק של עלילותיו. על טובות אלה בין השאר הוא מואשם ועומד למשפט על ידי השאריות שנותרו מרשויות החוק המפוחדות: הוא מואשם על שהגזים בחמדנותו וקיבל טובות הנאה בגלוי ובשחצנות, וחילק זיכיונות לקפיטליסטים מקורבים תמורת סיוע כספי מסיבי לצרכיו הפרטיים ולצרכי מסעות הבחירות, וכמובן תמורת תמיכה תקשורתית גורפת.

יש לציין שיריביו הפוליטיים והמפלגות המתחרות אינם שונים ממנו בעיקרי השקפתם ובמעשיהם. כולם במידה כזאת או אחרת לאומנים ציוניים, המתנגדים לעצמאות ממשית לפלסטינים. הם תומכים במינונים כאלה או אחרים בהמשך ההתנחלויות, בניאו-ליברליזם, בהפרטה, בשחיקת השירותים הציבוריים, בעסקים הגדולים שמעניקים להם טובות הנאה ותמיכה. ההבדל ביניהם הוא בעיקר במידת השחיתות והבוטות. עד כאן עלילות האל נתניהו הכל-יכול.

ה. ההצלחה המופלאה של המהפכה הניאו-ליברלית בעולם

נותרה השאלה הקטנה, מעבר ל״מקרה הישראלי המיוחד״, האם קיים קשר כלשהו בין פעלולי ״הסרת הבלמים״, ״הדה-רגולציה״ ו״הגברת התחרות״ לבין עסקי הצמיחה, ההשקעות ו״החדשנות״?

הניאו-ליברליזם, כידוע, הוא כפל לשון אורווליאני המרמז כביכול לתקוות הליברליות האבודות של המאה השמונה עשרה, אבל למעשה מתכוון להתבצרות אוליגרכיות של קבוצות הכוח המרכזיות במשטר התאגידי-מדיני החדש. במשטר זה נמצאים במרכז התקשורתי חבורות ״מנהיגים״, התלויים וממומנים בידי קבוצות ההון הדומיננטיות (ולרוב גם נשלטים על ידו). מנהיגים אלה מתגלים לעתים קרובות כחבורה עלובה של עסקנים פוליטיים חסרי סמכויות ונטולי כישורי תכנון, שתפקידם העיקרי הוא להקרין כריזמה תקשורתית וזקיפות קומה לאומית בעיני אנשי התחתית. מצד שני, הם אמורים להעניק זיכיונות, חסות, תמיכה, לגיטימיות ולעתים קרובות סיוע ישיר – משפטי, תקציבי ואחר – לעסקים הדומיננטיים. כמעט תמיד המרקם רווי שוחד, שחיתות, פשע מאורגן, משרות למקורבים ומימון לארגונים מקורבים.

כתוצאה מכך עלו בעשורים הניאו-ליברליים האחרונים ״מנהיגים״ תקשורתיים מסוגם של נתניהו, ברלסקוני, סרקוזי, בוש הבן, טראמפ, כל ראשי הממשלה ביפן – ככל שמדובר במשטרים

המכונים "דמוקרטיים". במקביל, במשטרים סמכותניים, התבצרו טיפוסים כמו ארדואן, פוטין, לוקשנקו, נזרבייב, אלייב, אורבן, מלכי ערב הסעודית, האייתולות באיראן, שושלת קים בצפון קוריאה, אפוורקי, קגאמה ועוד נשיאים ושליטים צבאיים שונים ברחבי אפריקה ואמריקה הלטינית. אלה אינם זקוקים או אינם יכולים להרשות לעצמם כיסויים מעין "דמוקרטיים".

לפני שמעריכים את משמעותם של "מנהיגים" כאלה ואיזו פונקציה הם ממלאים, כדאי להבין כמה עובדות חשובות העומדות בסתירה מוחלטת לאידיאולוגיות המדעיות שמפיצים באקדמיות הניאו-ליברליות. אחת המרכזיות שבהן היא ש"הכלכלה העסקית הפרטית" הינה יצרנית, לעומת הפעילות הציבורית שהיא בעיקרה טפילה.

זאת אחת מסיסמאות התעמולה החביבות על תעמלני נתניהו, "הנלחם בביורוקרטיה החונקת", באמצעות "הסרת בלמים" (זיכיונות למקורבים).

בעידן הניאו-ליברלי, במחלקות למדע הכלכלה, לפיננסים ושאר מדעי החברה באוניברסיטאות בעולם, מוחדרות בשיטתיות שתי מוסכמות ברורות מאליהן: האחת, שהסקטור העסקי-פרטי הינו **יצרני** מטבעו ומשום כך הוא מקור ההשקעות והצמיחה במשק הליברלי. לעומתו הסקטור הציבורי **אינו יצרני** ועוסק בעיקר **בחלוקה**, לרוב לא יעילה, אם לא בטפילות ובשחיתות. הסקטור הציבורי "רוכב" על ההכנסות שמייצר הסקטור הפרטי בעמלו, ביוזמתו ובסיכונו (המשפט האחרון היה אגב אחת מסיסמאות התעמולה שהפיץ נתניהו בקרב בוחריו העניים להצדקת הקיצוץ בשירותיהם הציבוריים). מכאן, ברור לכולם כי יש לצמצם את ההוצאות הבזבזניות של הממשל כדי לפנות ככל הניתן מקורות הון לעסקים הפרטיים. יש להקל במיסוי על העסקים כדי לאפשר להם מקורות להשקעה. ממילא את כספי המיסים הללו מבזבזים פקידי הסקטור הציבורי לכיסוי הוצאות "פופוליסטיות" וגחמות פוליטיות לא יעילות. לעתים לא נותר אלא להשתאות לנוכח ריבוי העסקנים הפוליטיים חסידי "היוזמה החופשית", המנהלים מלחמות חורמה "להגברת התחרות במשק", "להדברת הריכוזיות" ו"להסרת המחסומים הביורוקרטיים" – מה הם עושים בכלל כשכירים בממשלה ובעסקנות הפוליטית. אולי ממקסמים את השוחד השולי?[6]

ומכאן המוסכמה השנייה, לפיה הממשלות הניאו-ליברליות למן אמצע שנות השמונים צמצמו את ההוצאות הציבוריות, את הגירעונות הממשלתיים, את המיסים הממשלתיים ובעיקר את המיסים הישירים. הן מכרו נכסים ציבוריים ונפטרו מפירמות ועסקים ממשלתיים בגל הפרטה גדול שהציף באופוריה את כל העולם. אמנם פה ושם היו שחיתויות, העברת נכסים ציבוריים בחינם למקורבים, תקלות וקלקלות – אולם אלה היו כמה שבבים שניתזו תוך כדי המהפכה. כי בסך הכל, מוסכם שהעולם התעורר סוף סוף ונטש את האשליות החברתיות לטובת השקעות עסקיות, צמיחת העושר ועלייה בלתי פוסקת בשוקי ההון. נכון שהשירותים הציבוריים הצטמקו והפכו לעסקיים פרטיים, אולם הצמיחה חזרה ועמה גדלה הרווחה הכללית. צמיחה מהירה ורווחה פשוט אינן יכולות להתקיים בתנאים של סקטור ציבורי גדול ומנופח.

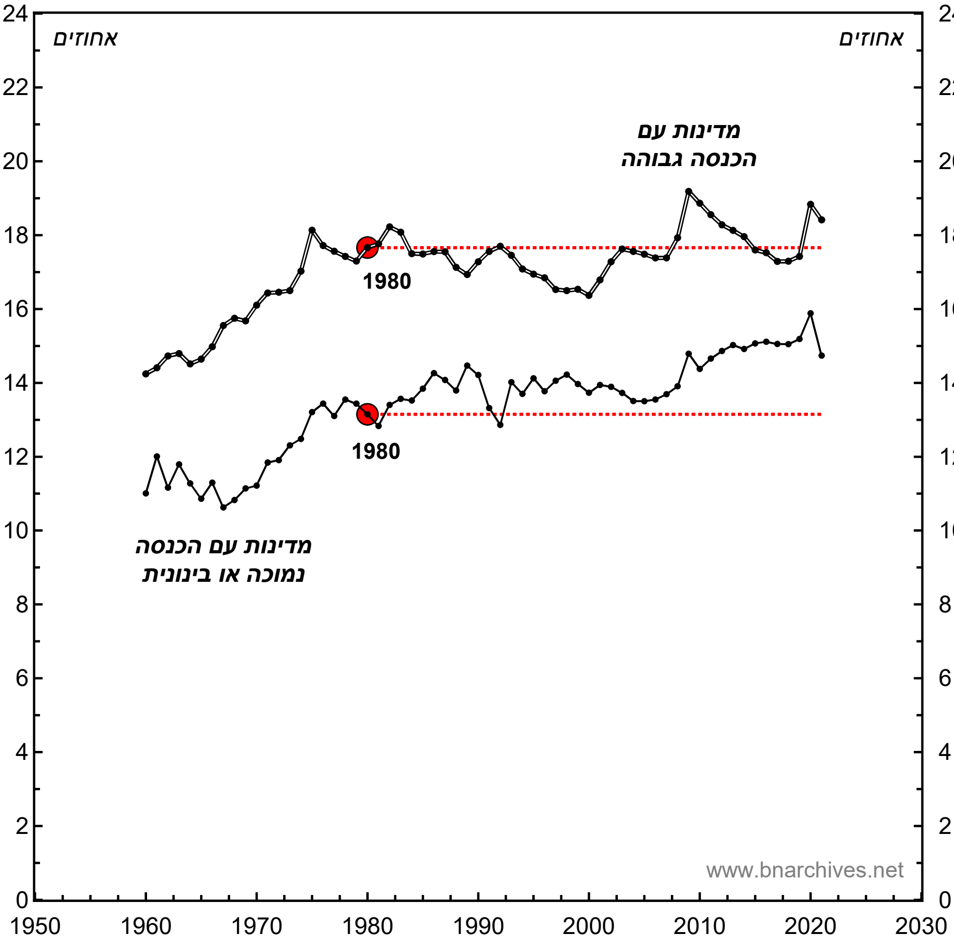
מבלי להיכנס עמוקות לשורשים המדעיים כביכול של המוסכמות הללו, נבחן אותן בקיצור – ולשם שינוי, נשתמש בכלים ובמתודות הכמותיות של מדע הכלכלה עצמו.

ו. הקיצוצים בהוצאה הציבורית בעידן הניאו-ליברלי

נתחיל מן המוסכמה השנייה, הטוענת שלמן שנות השמונים, הממשלים הניאו-ליברליים הקטינו את ההוצאות הציבוריות לעומת הממשלים האֶטטיסטיים והסוציאליסטיים שהפעילו מדינת רווחה מסואבת. **תרשים 3** בוחן מוסכמה זאת.

[6] נראה שהחתירה השיטתית להפרטה וקנאותם של עסקנים ציבוריים למען השלטת העסקיות ו"התחרות", בעיקר של המקורבים, משום מה מגדילה את הוצאות האי יעילות המועמסות על החברה הניאו-ליברלית החדשה. בחינה בלתי משוחדת תראה מן הסתם שתקורת השוחד והעלויות של מה שמכנים "יחסי ציבור" במשטר החדש עולות בכמותן אך נופלות באיכות ההחלטות, התכנון והתפוקה שלהן יחסית לממשלות הטרום ניאו-ליברליות.

תרשים 3
ההוצאה הממשלתית לצריכה ציבורית כאחוז מהתמ"ג
במדינות העשירות ובמדינות הבינוניות והעניות, 1960-2021

NOTES: Low-income countries are those with per-capita national income of $1,045 or less; middle-income countries are those with per capita national income between $1,046 and 12,744; high-income countries are those with per capita national income of $12,745 or more (measured based on the World Bank's Atlas method).

SOURCES: World Development Indicators, 2023 and earlier years (mnemonic: NE.CON.GOVT.ZS).

התרשים מציג את סך ההוצאות הממשלתיות לצריכה ציבורית כאחוז מן התמ"ג במדינות המפותחות (הקו העליון) והפחות מפותחות (הקו התחתון). רמת "ההתפתחות" נקבעת על פי מבחן ההכנסה. מדינות בעלות רמת הכנסה לנפש מעל 12,745 דולר בשנת 2021 נכנסו למועדון הקו העליון, ואלה שלא עברו את הסף נותרו בקו התחתון. ראוי לציין כי ההוצאות הממשלתיות כוללות את ההוצאות הישירות לשכר ורכש של מוצרים ושירותים בלבד ואינן כוללות תשלומי העברה (כמו למשל דמי אבטלה, קצבאות ותשלומי רווחה למיניהם), כך שלמעשה ההוצאות הכוללות הינן גבוהות יותר, בעיקר במדינות הקו העליון.

אין צורך בהתמחות מיוחדת כדי להבין את התרשים. בכל הקשור ל"ממשל קטן", מדובר במוסכמה מופרכת אם לא בהטעיה זדונית. מסתבר, על פי התרשים, שדווקא בעידן מדינת הרווחה והמעורבות הקיינסיאנית הגדולה של הממשלים בשנות הששים והשבעים, אחוז ההוצאה הממשלתית לצריכה ציבורית בתמ"ג היה נמוך מאשר בעידן הניאו-ליברלי.

אם נניח שהסדר הניאו-ליברלי מתחיל ב-1980, הרי בעידן "המעורבות" (בשנים 1979-1960) אחוז ההוצאה הממשלתית לצריכה ציבורית בתמ"ג במדינות העשירות יותר היה בממוצע 16%, ללא ספק אחוז שערורייתי. באותן מדינות בעידן הניאו-ליברלי עלה משום מה אחוז ההוצאה הממשלתית בתמ"ג והגיע בשנים 2021-1980 לממוצע של 17.6%. במדינות בעלות הכנסה לנפש הנמוכה מ-12,744 דולר, ההוצאה הממשלתית הלכה וגדלה ברציפות מ-11.9% בתמ"ג בממוצע בתקופה "הסוציאליסטית" (1979-1960), ואילו בעידן הניאו-ליברלי (2021-1980) היא הצליחה להגיע לממוצע של 14.1% מהתמ"ג. לא רע. מתגלה שבאמצעות חזרה בלתי פוסקת על אגדות הצלחתו של "הממשל הקטן" – הכזב הופך לאמת בדוקה ומאומתת על ידי מיטב המומחים.

ז. צמיחת ההשקעות בעידן הניאו-ליברלי

למוסכמה אודות המעורבות הממשלתית מתלווה תדיר עוד מנטרה שנראית כיום ברורה מאליה, והיא: תרומתם הגדולה של העסקים להשקעות ולצמיחה.

על פי האגדה הניאו-ליברלית, ש"המנהיגים" מסוגם של נתניהו ונספחיהם האקדמיים מפיצים ללא הרף בקרב הילידים – בתקופת החושך של המעורבות הממשלתית ועידן מדינת הרווחה, הביאה השליטה של הממשלים בשוק ההון ובהשקעות הישירות את משקי העולם אל עברי פי הפחת.

המשקים לא צמחו משום שהשקעות נוהלו בידי פקידים ממשלתיים נוקשים ולא בידי קפיטליסטים בעלי יוזמה יצירתיים. המהפך הניאו-ליברלי בשנות השמונים החל עם שובם של העסקים ו"היזמים" למרכז השליטה המשקית. מרכזיותם של העסקים בניהול ההשקעות ברחבי העולם, יחד עם כניסת התחרותיות והיוזמה העסקית הנמרצת, וכמובן בסיועם של "מנהיגים" מסוגם של נתניהו וברלסקוני, שהפריטו כל נכס ציבורי רקוב והעבירוהו למקורביהם הנמרצים, הביאו סוף סוף לגידול מחודש בהשקעות ובצמיחה.

ושוב, אין זה נעים לפגוע באשליות ולעוות את המציאות המדומיינת, או יותר נכון, אין זה מקובל להטיל ספק בשטיפת המוח העסקית.

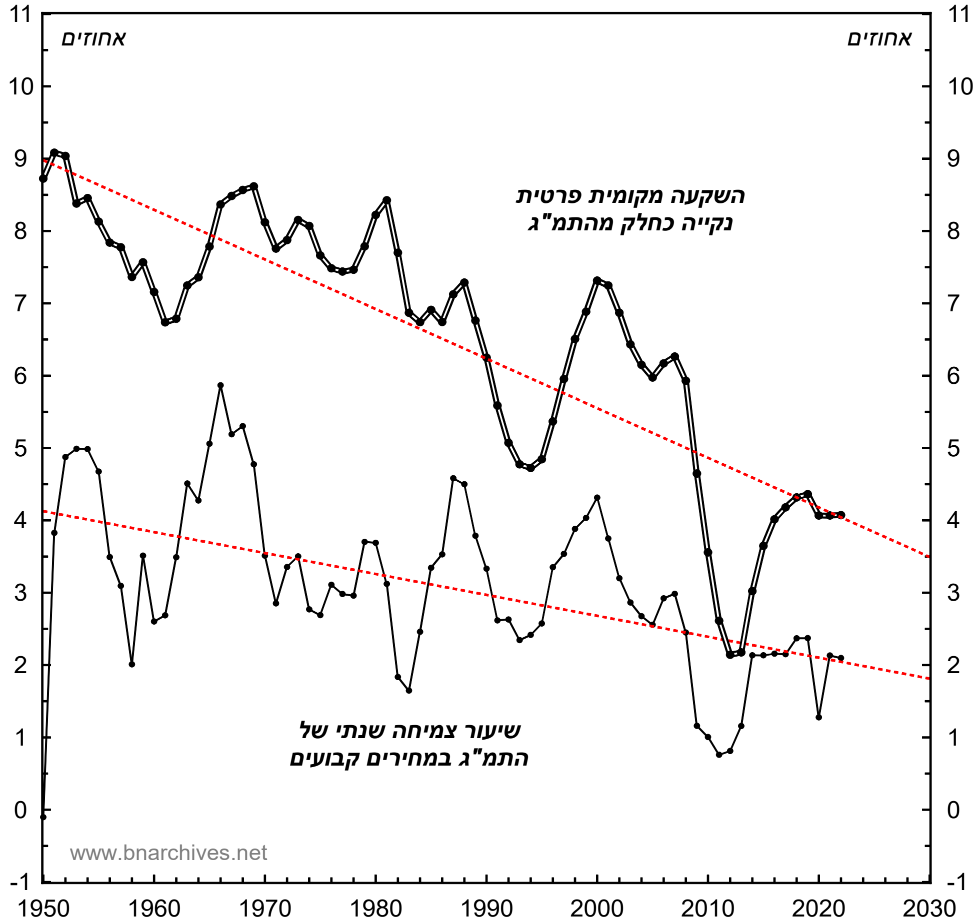
תרשים 4 מביא עובדות לא נעימות המצביעות על תהליך הפוך. הקו העבה בחלקו העליון של התרשים מציג את אחוז ההשקעה המקומית הפרטית הנקייה בתמ"ג בארה"ב בשנים 2022-1950. הקו התחתון הדק מודד את שיעור השינוי "הריאלי" של התמ"ג בארה"ב (כלומר שינוי ערכי התמ"ג השוטפים המבוטאים במחירים קבועים).[7] שתי סדרות הנתונים מוצגות כממוצעים עוקבים של חמש שנים, כדי להבליט את המגמות.

על פי התרשים מסתבר: ראשית, שחלקה של ההשקעה המקומית הפרטית הנקייה בתמ"ג בתקופת המעורבות הקיינסיאנית היה גבוה מן התקופה הניאו-ליברלית שלאחריה. בשנים 1979-1950 ממוצע אחוז ההשקעה בתמ"ג היה 7.9% ואילו בשנים 2022-1980 הממוצע צלל מטה ב-30% והגיע ל-5.5% בתמ"ג.

שנית, אם הצמיחה נמדדת על פי שיעור השינוי השנתי של התמ"ג במחירים קבועים, מסתבר שבשנים 1979-1950, המשק האמריקאי הציג שיעור גידול "ריאלי" ממוצע של 3.7% לשנה, ואילו בתקופת ההפרטה והדה-רגולציה (2022-1980) הצמיחה הממוצעת התכווצה ביותר מרבע, והגיעה עד ל-2.7%.

[7] בעבודות שלנו איננו מקבלים את אידיאת הכמויות "הריאליות", בעיקר במצרפים של חשבונאות מדינית. ביקורת חריפה על כך ניתן למצוא בעברית בספרנו ניצן וביכלר (2023), בעיקר בפרקים א, ד, ה ועוד. באנגלית: Nitzan (1989).

תרשים 4
השקעה וצמיחה בארה״ב, 1950-2022

NOTES: Series are annual and are shown as 5-year trailing averages. The dashed lines are linear temporal regressions. GDP in constant prices is the ratio between nominal GDP and the GDP deflator.

SOURCES: U.S. Bureau of Economic Analysis through IHS Market (mnemonics: NDIP for net private domestic investment, GDP for gross domestic product and PDIGDP for the GDP deflator).

כנראה אין זה מקרה שהפוסטיזם (פוסט-מודרניזם, פוסט-קולוניאליזם, פוסט-פמיניזם, לימודי פוליטיקת הזהות, כלומר תורת הגזע והתרבות) הגיע לעולם כחלק מן החבילה הניאו-ליברלית. שהרי עובדות יבשות הינן חסרות ערך לעומת המציאות המדומיינת. שהרי ידוע לכל כי עובדות סטטיסטיות הינן מטבען מפוברקות לצרכים כוחניים. שאין להן שום יתרון מוכח על דעות וסיסמאות. בערות היא כוח. זאת גם סיסמתם הסמויה של ״המנהיגים״ הניאו-ליברליים.

כאן כדאי לספק הסבר הגיוני קצר אודות ההבדלים הנראים בתרשימים בין שתי התקופות, הקיינסיאנית והניאו-ליברלית.

ההבדל בין התקופות קשור להגדרת המונח ״מעורבות״. ממשלים סוציאל-דמוקרטיים, קיינסיאניסטיים, או רפורמיסטיים, עסקו במדינות המערביות לאחר מלחמת העולם השנייה בתכנון תשתיות טכנולוגיות וחברתיות. האימה מפני נפילה למשבר בנוסח ״השפל הגדול״ בשנות השלושים של המאה העשרים, והאגדות אודות ההצלחות שהתחוללו כביכול במשק של בריה״מ, תרמו לא מעט להמרצת התכנון הכלכלי-חברתי לטווח ארוך, שלא התחשב ברווחים לטווח קצר של העסקים. הממשלים היו בעלי עוצמה ריכוזית ופעלו יחסית ביעילות, ועסקניהם הפוליטיים טרם גילו את נפלאות השחיתות המקובלת בעידן הניאו-ליברלי.

העידן הניאו-ליברלי, לעומת זאת, מאופיין בממשלים חלשים, המאוישים בעסקנים פוליטיים ובפקידים חסרי כישורים ויכולת לתכנן, ויותר מכך – נעדרי עניין בתכנון ציבורי בכלל, ובוודאי בתכנון ציבורי דמוקרטי שלא למען רווחי האדונים העסקיים.

העסקנים הפוליטיים הניאו-ליברליים פעילים בהעברת חוקים, תקנות, נכסים, זיכיונות ותקציבים ציבוריים לטובת עסקים, ובעיקר לעסקים הגדולים.

וכך התרחש הפלא הניאו-ליברלי, שבו הרגולציה והמעורבות של הממשלים ירדה, ועמם נשחקו השירותים הציבוריים. במיוחד פחתה במדינות המפותחות יכולתם של השכירים הצעירים השכיחים לרכוש דירה ולזכות בשירותי בריאות, השכלה ורווחה בנוסח שנות השישים – ואילו ההוצאות הממשלתיות והציבוריות עלו. אכן פלא ניאו-ליברלי.

"מעורבות" אם כן, אינה בהכרח **כמות** התקציבים הציבוריים, **אלא הידע הציבורי כיצד לתכנן לטובת הציבור**. בדרך כלל התברר, שהעברת שירותים ויוזמות בכל תחום לידי העסקים, גררה ניפוח תקציבים, חלוקת הכנסות מעוותת, חוסר יעילות ושחיתות, מכל מקום, יחסית לעידן "הסוציאליסטי" או הקיינסיאני החשוך. נמשיך ונדון בכך עוד בהמשך.

ח. ריכוזיות ההון והקיטוב בחלוקת-ההכנסות והנכסים

עד עתה התברר כי בעולם הניאו-ליברלי של היום, בחירות כלליות, "הפרדת רשויות" ומיני פטנטים ליברליים מיושנים אינם יכולים ליצור רפורמות יסודיות. בקפיטליזם הנוכחי, להחליף ממשלה שמלאה בשרים טיפשים ומושחתים, או לעצור כמה כנופיות של חברי פרלמנט אנאלפביתים וחשוכים, הם צעדים חסרי משמעות – כמו להפגין נגד מזג האוויר. אף אם יקרה ויצוץ מאי שם ממשל אחר, נאור ובעל רצון לשינוי משטר ההון, הוא יהיה חייב כבר בנקודת הפתיחה שלו להיפטר ממטען של אלפי פקידים ממשלתיים ציבוריים, אזרחיים וצבאיים, מתכננים וטכנולוגיים. כל אלה תוכנתו ועוצבו באוניברסיטאות ובמכונים הטכנולוגיים שברחבי העולם, בהם שולטת הדוקטרינה הניאו-ליברלית. אין כיום בעולם שום מרכז מדעי המפתח תחליף תיאורטי או מעשי לדוקטרינה השלטת. ללא ספק, הדוקטרינה הניאו-קלסית, המכונה מדע הכלכלה (economics), הצליחה לפגוע קשות ברוח האנושית.

מכאן גם ניתן להבין שמוסד המדינה **אינו** מנוגד להון. על פי האגדה שיצרו הליברלים מאז עליית הערים החופשיות באירופה בסוף עידן המשטר הפיאודלי, קיימת הפרדה עוינת בין "הפוליטיקה" הכוחנית לבין "השוק" התועלתני, או בין המוסדות המדיניים לארגונים העסקיים. אבל ברור שמדובר בכיסוי רופף למרקם תאגידי-מדיני הדוק.

קל להיווכח שמוסד הבעלות העסקית יהפוך לחסר משמעות אם אכן תתקיים הפרדה כזאת בין ההון למדינה. משטר ההון הוא במהותו תשלובת כוח על שלל צורותיו המוסדיות ורשתות ארגוניו ההיררכיים. **ההון אינו תהליך ייצור כלכלי**, אינו אמצעי ייצור או מלאי מכונות, ציוד ומבנים ואף לא צבירת ידע וטכנולוגיה. ההון הוא המוסד המרכזי של יחסי שליטה בקפיטליזם, והוא מאפשר **בין השאר** לשלוט בקווי הייצור, במלאי הסחורות ובעבודה השכירה. הוא אינו מוגבל למפעלים, לעובדים שכירים בתעשייה ובבניין, אלא פרוס בכלל מרקמי החברה המדינית כיום.

"הכלכלה" – כלומר העבודה, הידע הייצור והפריון – אינה מפיקה רווח. **רק היכולת לשלוט בכלכלה היא הסיבה לרווח.** הון מכל סוג (ריאלי, פיננסי, תרבותי, אנושי ושאר תארים) הינו חסר פריון ואינו מייצר מאומה. גם טכנולוגיה וידע אינם מפיקים רווחים. לעומת זאת, הבעלות על נכסים (כולל נכסים טכנולוגיים) מקנה לבעלים את הזכות להפקיע הכנסות לטובתם. משמעות ההון (או העסקים) היא הפיכת יחסי-הכוח הללו לסחורה הניתנת לקנייה ולמכירה. המוסד הכוחני ביותר, הפוליטי ביותר והישיר הנראה לעין הוא **הרווח**.

משמעות הרווח היא חלוקה-מחדש של הכנסות ונכסים מן החברה האנושית. הרווח אינו נובע ישירות מן הייצור, מן העבודה ומן הטכנולוגיה, אלא מן **השליטה** בייצור, מהשליטה בעבודה, ובעיקר מן היכולת **למנוע** את התוצר ואת הטכנולוגיה מלהגיע אל החברה. יכולת זאת קובעת את היכולת לנכס הכנסות מן החברה. היכולת לנכס רווחים, אם כן, אינה נובעת מכושרם של הבעלים לייצר אלא מכוחם לאיים בהשבתת ושיבוש מארג הייצור.

מחיר ההון שמנכס את הרווח הוא מדידת היכולת של הבעלות על הארגון, התאגיד או העסק, לחלק-מחדש את ההכנסות בחברה. מידת יכולת זאת – למנוע, לחסום לשבש ולהשבית – היא שקובעת את מחיר ההון. מכאן שההון לא יוכל להתקיים לרגע ללא מוסד המדינה התאגידית. הבעלות התאגידית מקפלת בתוכה בהכרח את הארגונים המדיניים-צבאיים השותפים לכושר האיום על החברה, שבלעדיו אין משמעות להון ולמחירו. בקצרה, מחיר השוק של הפירמה יוכל להתקיים, לעלות ולרדת, רק אם "כוחות השוק החופשי" יפעלו, כלומר רק אם המרקם המדיני-משפטי-צבאי ימשיך להתבצר כחלק בלתי נפרד מכושר האיום של הפירמה.

מכל זאת ניתן להבין כי המדינה הניאו-ליברלית, שבה כושרו של ההון לאיים על החברה גדל לאין שיעור מאז שנות השמונים של המאה העשרים, חייבת למסד את הסדר החדש של ההון, את תרבותה ואת הלגיטימציה של חלוקת ההכנסות והנכסים. תהליך זה התחולל בכל מקום שאליו הגיעה הבשורה הגלובלית של ההון. אמנם ידוע לכל שישראל היא מקרה ייחודי, אך גם היא עברה לסדר הניאו-ליברלי החדש, שמשמעותו קיטוב בחלוקת ההכנסות והנכסים ומיסוד-מחדש של תרבותה.

תרשים 5 מציג את תהליך הקיטוב שהתחולל בישראל בהכנסות ובנכסים מאז שממשלת העבודה-ליכוד של פרס-שמיר התחילה ב-1985 בהשלטת הניאו-ליברליזם.

בדרך כלל נוהגים האקדמאים להציג את חלוקת-ההכנסות כעניין "חברתי", הנובע מתהליך "כלכלי". בספרי הלימוד של מדע הכלכלה כתוב כי חלוקת-ההכנסות הינה **תוצאה**, לעתים לא נעימה אולם בלתי נמנעת, של הייצור הכלכלי, המתנהל באמצעות כוחות השוק היעילים. הכלכלנים לא מעלים בדעתם שתיתכן אפשרות אחרת. הקונצנזוס הוא שבמרכז ההוויה נמצא הייצור הכלכלי, החייב להיות "חופשי" ו"יעיל" (משמע רווחי), משום שהייצור הכלכלי הוא המקור המספק הכנסות במשק ואת "החוסן הלאומי". ומשום כך על החברה האנושית לחיות בצילו של הייצור ולשרתו. ההבדל בין האסכולות הכלכליות מתמצה בשאלה כיצד לחלק-מחדש באופן יותר "חברתי" את ההכנסות הנובעות מן הייצור הכלכלי היעיל, שהוא "מטבעו" מפלה. אולי לחלק קצת יותר ל"שכבות המוחלשות", ל"פריפריה" ולשאר נפגעי כוחות השוק, באמצעות סובסידיות ותקציבים "חברתיים", למען הקל במקצת מאכזריותו של השוק? קיים גם זן של "כלכלנים חברתיים", אלה שצפים במורד הזרזיף, המשתמשים במיטב הטיעונים של מדע הכלכלה (הדוקטרינה הניאו-קלסית) כדי להראות שמבחינת העלות-תועלת השולית כדאי לכלכלה לסטות במקצת ממודל השוק הטהור ולהקצות יותר תקציבים חברתיים וסובסידיות ל"פריפריה", כדי להקטין את הנזקים והעלויות שעשויים לעולל קבוצות נפגעי הכלכלה "החופשית" היעילה. כל תוספת "חברתית" בשוליים, תהייה נמוכה מתוספת העלויות שיפחיתו מן "היעילות הכלכלית" נזקי הפשיעה, האבטלה, בתי-הסוהר, ושאר העיוותים החברתיים.

מאחר שכלכלנים דנים בחלוקת-ההכנסות מפרספקטיבה של "בעיות חברתיות", הדבר מתבטא בהצגה הסטטיסטית הנהוגה. בדרך כלל מציגים "עשירונים" שנתוניהם מפוקפקים (בישראל בוודאי), ומשלבים במדדים בנוסח "מקדם ג'יני". דרך אחרת להצגת חלוקת ההכנסות היא מפרספקטיבה של אובדן "התחרות הבריאה" ועליית "המונופולים". שם מככבים מדדים בנוסח HHI או אף יחס בין גדלים כספיים של קבוצות שונות. כלכלנים ממוסדים מפגינים מעט מאוד ידע ממשי כשמדובר במחקר רציני על ריכוזי הון וחלוקה דינמית של נכסים, שלא לדבר על שילוב אלה במודלים כלכליים.

תרשים 5 עוקף את הגישות הללו (בעיקר את נתוני ה"עשירונים" המפוקפקים בישראל) באמצעים פשוטים יחסית: התרשים מציג את התרכזות ההון והחלוקה-מחדש של ההכנסות באמצעות היחס בין ההון הדומיננטי לבין השכר. באופן מעשי, התרשים מראה את היחס בין מדד מחיר המניות בבורסת תל-אביב לבין מדד השכר היומי הממוצע מאז 1969 ועד 2021.

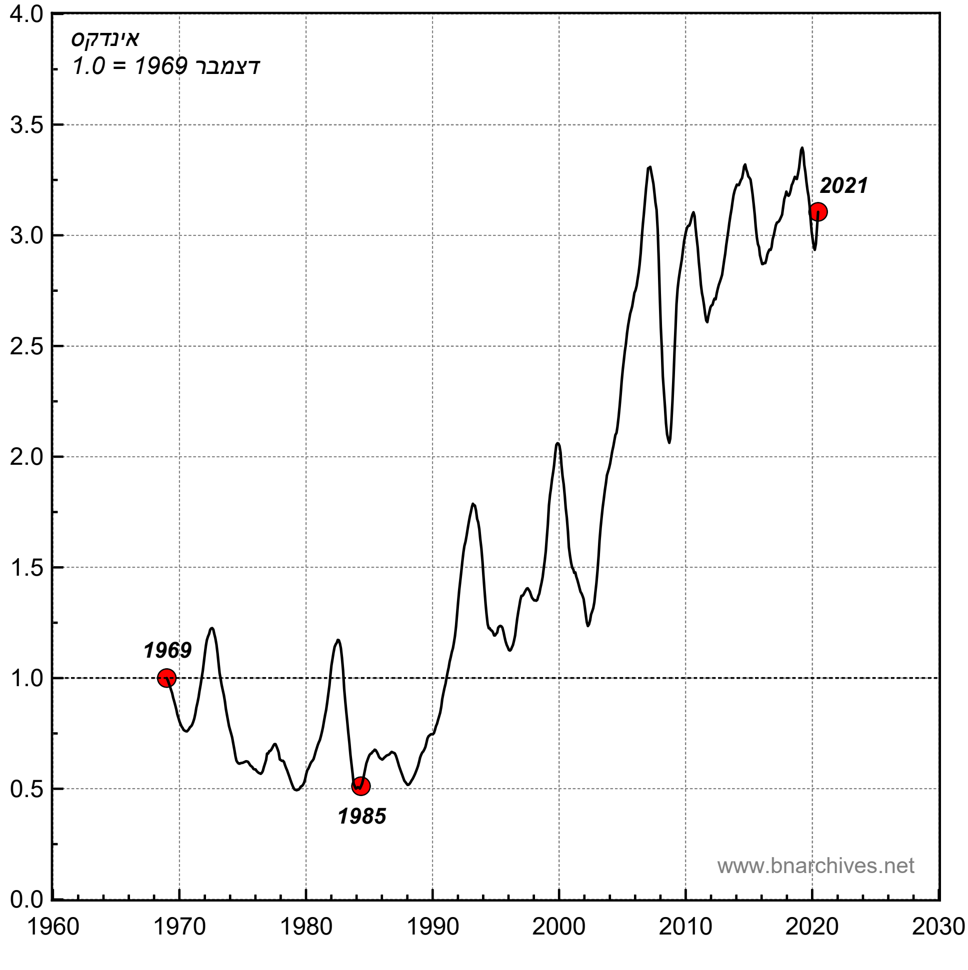
דרך החישוב כוללת שלושה שלבים: ראשית, מחלקים מידי חודש את מדד המניות של בורסת ת"א במדד השכר היומי. שנית, מחליקים את הסדרות לממוצע עוקב של 12 חדשים. שלישית: מתקננים (normalize) את הסדרות המוחלקות כך שהתצפית הראשונה (במקרה זה, דצמבר 1969) תהיה שווה 1 (כשמתקננים את הסדרות, למעשה מחלקים כל ערך בשרשרת התצפיות בערך התצפית

הראשונה. החישוב הזה משנה כל גודל אבסולוטי בתצפית, אבל שומר על היחסים בין התצפיות לאורך הזמן).

כדי לפרש את התרשים, אפשר למשל לדמיין קפיטליסט בעל נתח מכלל המניות בבורסת ת״א בשווי של 1,000 דולר בדצמבר 1969, לעומת שכיר דמיוני המשתכר באותה נקודה התחלה 1,000 דולר לחודש. היחס בין ההון לשכר היה באותו חודש 1.[8]

תרשים 5

היחס בין מדד מניות בורסת תל אביב לבין מדד השכר היומי הממוצע בישראל, 2021-1969

NOTES: Raw data are monthly, expressed in local currency. The plotted ratio series is smoothed as a 12-month trailing average, rebased to December 1969 = 1.0.

SOURCES: Data are from IHS Markit. The TASE (Tel Aviv Stock Exchange) index splices IMF International Financial Statistics data until April 1993 (mnemonic: L62@C436) with the Mishtanim index thereafter (mnemonic: ISMISHX). The daily wage rate is from the IMF International Financial Statistics (mnemonic: L65@C436).

[8] מובן שמדובר בקטגוריות שונות. תיק מניות של קפיטליסט בבורסה הינו ״מלאי״ (stock) בנקודת זמן, כלומר יחידה מוניטרית טהורה (בשקלים), בעוד שהשכר הינו ״זרם״ (flow) לאורך זמן (שקלים/זמן). מכאן שהיחס בינם מבוטא ביחידות זמן (=שקלים מחולקים ב-(שקלים/זמן)).

למן אותו חודש, לאורך שנות האינפלציה הסוערות של שנות השבעים ותחילת שנות השמונים, היחס בין שווי השוק של מניות הקפיטליסט לבין הכנסת השכיר התנודד, לעתים תפח ובסופו של דבר התכווץ. מאז 1985, היא שנת המפנה אל הניאו-ליברליזם, החלה הנסיקה ביחס בין ההון לשכר.

בשנות התשעים, עידן האופוריה של הגלובליזציה וחריגת ההון מן הגבולות הלאומיים (תרשימים 1-2 לעיל), היחס הלך וגדל במהירות. בין השנים 1969-2021 גדל היחס כמעט פי 3.5. ואם מחשבים את היחס רק משנת הפתיחה הניאו-ליברלית ב- 1985 ועד ל-2021, הוא גדל פי 6. במילים אחרות, מחיר המניות בבורסת ת״א עלה פי 6 מהר יותר מאשר השכר.

אם למישהו היה ספק לגבי אופיו הגלובלי של הקפיטליזם, ערכנו בדיקה בנתוני ארה״ב וקיבלנו שמדד מחיר מניות ה-S&P 500 עלה בין השנים 1980-2021 פי 10 מהר יותר מאשר מדד השכר התעשייתי... אכן נפלאות השוק החופשי.

ט. תוצאות הריכוזיות והעלויות למיסוד הלגיטימציה. או: בשביל מה צריך בכלל ״מנהיגים״

הבעיה העיקרית בניאו-ליברליזם היא, אם כן, כיצד להמשיך בחלוקה-מחדש של הכנסות ונכסים לטובת רשת הירככית של הארגונים התאגידיים-מדיניים. וכאן נתקלים בתהליך דיאלקטי, כפי שהמרקסיסטים נוהגים לאבחן: מצד אחד תהליך ההצבר הקפיטליסטי מבוסס על כך שיחסי הכוח המהוונים ימשיכו להתחזק, כלומר שמחיר קבוצות ההון הדומיננטיות ימשיך לעלות ביחס לקבוצות הון אחרות, ביחס לעסקים קטנים, ביחס לקבוצות השונות של השכירים וביחס לאנשי התחתית בהירככיה החברתית. מצד שני, התהליך יכול להיעשות רק באמצעות צמצום יחסי של עלויות העבודה וההוצאות החברתיות הציבוריות לאנשי התחתית.

בתקופה הקיינסיאנית, או בעידן מדינת הרווחה-מלחמה, ניתן היה להסוות את תהליך החלוקה-מחדש באמצעות עלייה לכאורה של ״רמת החיים״ הממוצעת של כלל האוכלוסייה המדינית. בחשבונאות הלאומית של אז היא הוצגה כשיעור ״צמיחה כלכלית״ גבוה, שהתבטא גם בשיעור גידול ״ריאלי״ של התמ״ג לנפש.

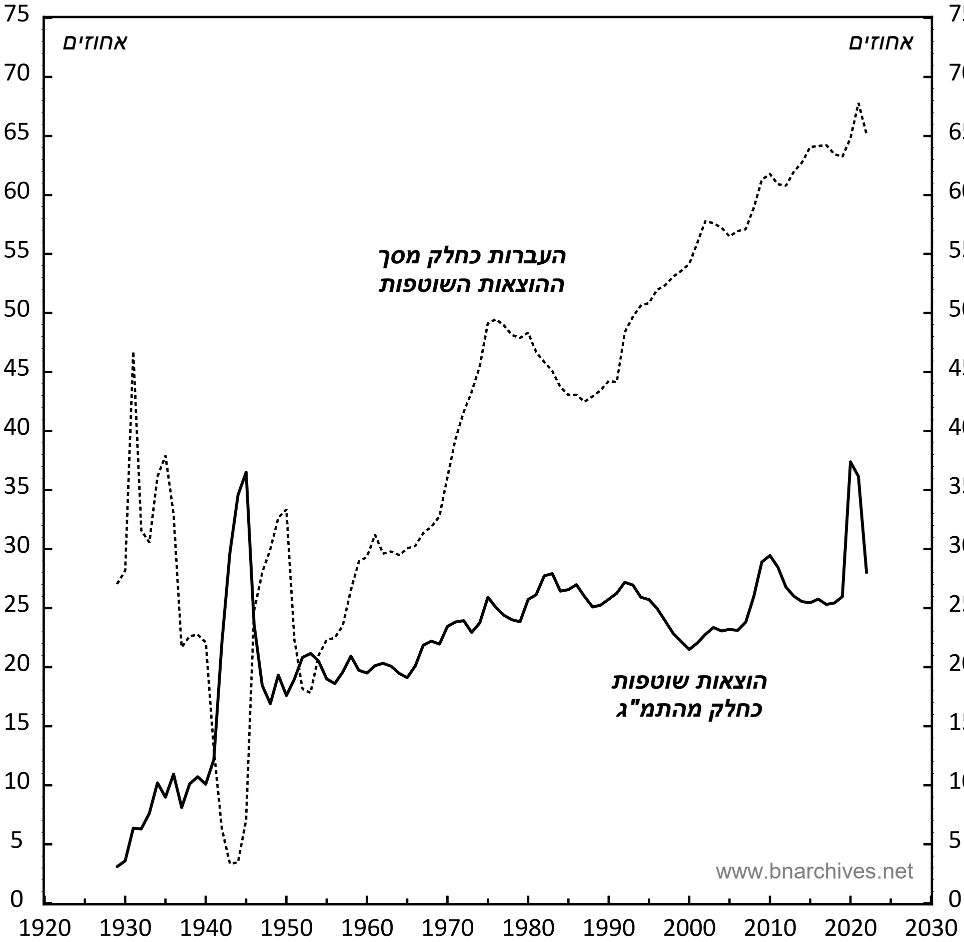
בסדר הניאו-ליברלי שלאחר נפילת בריה״מ וסיום המלחמה הקרה, אין צורך עוד בצמיחת ההכנסה לנפש. ואכן, מאז שנות השמונים, חלה ירידה בצמיחה ובהשקעות במדינות העולם (תרשים 4). מנגנון ההצבר הדיפרנציאלי או החלוקה-מחדש של ההכנסות והנכסים נשען על מיתון המשולב באינפלציה. המשמעות היא שכוח הקנייה האפקטיבי של חלק ניכר מהנתינים במדינות העשירות והעניות נמצא בירידה (בין אם מדובר בירידה מתמדת ברמת שירותי חינוך, בריאות, משטרה, ביכולת לרכוש דירה, ביכולת להשתלב בעבודה בעלת הכנסה ראויה, ובין אם בעלייה מתמדת בפשיעה או בגידול באוכלוסייה מובטלת וחסרת תקווה).

תהליך זה מאיים על יציבות הסדר ועל הלגיטימציה שלו, והמעמד השליט הניאו-ליברלי מגיב בהגברת ההוצאות החברתיות. אלה הן עלויות הסדר והלגיטימציה. עלויות אלה מופיעות בשתי צורות: בסך ההוצאה הממשלתית השוטפת, וכן במה שמכנים בסטטיסטיקה של ההוצאה הלאומית בשם ״תשלומי העברה״. אלה נראים היטב ב**תרשים 6**.

התרשים מציג שני מדדים של הוצאות הממשל הפדרלי בארה״ב. האחד הוא סך כל ההוצאות הממשלתיות הפדרליות כאחוז מן ההכנסה הלאומית (הקו העבה) בשנים 1929-2022. השני מציג את חלקם באחוזים של תשלומי העברה מתוך סך ההוצאה הממשלתית באותן שנים (הקו המקווקו).

בתרשים רואים שאחוז ההוצאה הפדרלית הכללית בהכנסה הלאומית נטה מעלה מאז 1929. הוא ירד במקצת בשנות האופוריה של הניאו-ליברליזם (עידן קלינטון) אולם שב לעלות למן שנות האלפיים וחרג מעבר לרמת ההוצאות שהיו נהוגות בתקופת ״המעורבות הממשלתית״ של שנות החמישים והששים.

תרשים 6
סך ההוצאות השוטפות ותשלומי ההעברה של הממשל הפדרלי,
2022-1929

NOTES: Annual data. Federal transfers include payments to persons, states, local governments and the rest of the world.

SOURCES: U.S. Bureau of Economic Analysis via IHS Markit (mnemonics: TRFGF for transfers; GFEXPC for current expenditures; YN for national income).

החלק המעניין בתרשים הוא השינוי שהתחולל בהרכב ההוצאה הממשלתית: עד לאמצע שנות החמישים רוב ההוצאות נראו מתוכננות (controllable בשפה המקצועית), כלומר הן הוצאו ביוזמת ובתכנון הממשל, בעיקר לרכישת מוצרים ושירותים, אזרחיים וצבאיים. בשנות השלושים ההוצאות שימשו כמכשיר אנטי-מחזורי לריכוך השפל הגדול ולצמיחה. בשנות הארבעים העלייה החדה נבעה מההוצאות הצבאיות במלחמת העולם השנייה. אופייני לתקופה זו שאחוז תשלומי ההעברה (uncontrollable) הראה נטייה הפוכה להוצאה הממשלתית הכללית. מתום המלחמה גדל מתונות אחוז ההוצאה הכללית בהכנסה הלאומית, אולם מאמצע שנות החמישים החלה החשיבות היחסית של מרכיבי ההוצאה הממשלתית להתהפך: מנקודה זאת ואילך, תשלומי ההעברה היו המרכיב העיקרי בתוך ההוצאה הממשלתית. מאז אמצע שנות השמונים תשלומי ההעברה כבר תפסו כמחצית מהוצאות הממשל הפדרלי, ולמן 2020 הם מגיעים לכשני שליש.

ככל שתהליכי הגלובליזציה וריכוזיות ההון התחזקו בארה״ב, כך יותר קבוצות אוכלוסייה הודרו בחלוקת ההכנסות והנכסים וצנחו במורד היררכיית הכוח. תהליכים אלה משתקפים בעליית

האבטלה ובירידת התעסוקה התעשייתית בארה״ב. כל אלה מתגלמים בנסיקה תלולה באחוז ההוצאה לתשלומי העברה בתוך ההוצאה הממשלתית, ומשמעותם המעשית הינה הוצאות לחיזוק הלגיטימציה כדי לאפשר לתהליך ההצבר להמשיך בחלוקה-מחדש ולמנוע מן הסדר הניאו-ליברלי לקרוס. בשפה המדינית קוראים לכך ״יציבות״ או ״משילות״ (governability או governance).[9]

הצד השני של הלגיטימציה של ההצבר הוא הופעתם של ״מנהיגים״. אלה הם כוכבי התקשורת החדשים בהם טראמפ, נתניהו, ארדואן ודומיהם. הם חשובים להמשך תהליך ההצבר של ההון הדומיננטי במינימום עלויות האפשרי. שהרי מה כבר יכולה להיות עלותו של ״מנהיג״ חמדן חובב שוחד, לעומת עלויות הענק הדרושות לשיקום התשתיות החברתיות והסביבתיות שתהליך ההצבר הצליח להרוס?

חשוב לציין ש״המנהיגים״ אכן בטוחים שהם אדם-עליון. נתניהו למשל בטוח שהוא במו ידיו הביא גאולה ל״עם ישראל״ כלומר, ל״עם היהודי״, ולביטחונה ולמשקה של ישראל היהודית. הוא יודע בוודאות שהוא המציא את ההיי-טק הישראלי (מן הסתם באמצעות החלשת החינוך הגבוה ועידוד החינוך הדתי-חרדי). וככל שקיטוב ההכנסות והנכסים גדל, כך שירותי החינוך והבריאות קורסים והפשע המאורגן צומח. בסביבה כזאת עולה קרנם של כוכבים פופוליסטיים כמו נתניהו וכנופייתו, המעודדים את תורות הגזע, שוד הקרקעות וגירוש הפלסטינים. הם מחוברים היטב לכנסייה הרבנית על כל שלוחותיה.

אחד היתרונות החשובים שעומדים לרשותם של נתניהו בישראל וארדואן בטורקיה, הוא שגם הכנסייה הרבנית וגם הכנסייה האיסלמית מעודדות בערות, צייתנות, נחיתות נשים וילודה גבוהה – וזאת בניגוד לאחד ההישגים הגדולים של שכבות הביניים באירופה המערבית וביפן, שנקטו בסבוטז׳ כנגד משטר ההון באמצעות חילוניות ומיעוט ילודה.

י. ״יציבות״ או ״סיכון״?

עתה ניתן לשוב אל השאלה איזו מבין שתי ההצהרות נכונה: זו של האנליסטים מטעם הפירמות הגדולות או אלה שמפיקה מכונת התעמולה של נתניהו וכנופייתו?

התשובה שנתנו בראשית המאמר, לפיה שני הצדדים צודקים, נראית כעת מובנת יותר: לטווח הקצר, נניח של החודשים הקרובים, אכן הביצועים המקרו-כלכליים של ישראל באופן דיפרנציאלי לממוצע העולמי ימשיכו כנראה להראות מגמה חיובית ו״היציבות״ תמשיך. היצוא הביטחוני ימשיך לשגשג, וכך גם עסקי השוחד, ההפרטה, הזיכיונות לקפיטליסטים מקורבים, כמו ההודעות הנלהבות על ״הסרת הבלמים״. הקואליציה של נתניהו תתמיד בנחישות בשחיקת בתי המשפט, שירותי הבריאות והחינוך החילוני הציבורי. היא לא תחדל לרגע מטיפוח המיליציות של הימין הרדיקלי, מהנצחת הבערות ומעידוד הילודה של נתיני הכנסייה הרבנית. כל זאת ימשיך להתחולל על רקע הכיבוש ודיכוי האוכלוסייה הפלסטינית הנתונה במצור מתמשך של הצבא הישראלי והמיליציות המזוינות של המתנחלים, בעידוד ובחסות הכנסייה הרבנית.

הממשל של נתניהו ימשיך בלחץ על הממשל ״האוטונומי״ הפלסטיני המושחת והחסר אונים מול כנופיות הפשע הפלסטיניות, שחלקן מתערבבות בהתארגנויות ההתנגדות לכיבוש. ימשיך גם דיכוי האוכלוסייה הפלסטינית על ידי המליציות הצבאיות מטעם הכנסיות הרבניות, הסוניות והשיעיות, יחד עם מעורבות ומימון המדינות והמעצמות הבוחשות בקונפליקט.

חשוב לציין כי למרות כל המהומות, האיומים ההדדיים, המשפט המתנהל נגד נתניהו, הפגנות המחאה, השיבושים – אין תזוזות ניכרות במבנה המפה האלקטורלית, תופעה המזכירה את ימי הרפובליקה הרביעית בצרפת. אף שברור לכל משקיף אובייקטיבי כי מדובר בראש ממשלה פסיכופת, נוכל שאינו מסוגל להוציא מפיו משפט שאינו שקר, ואף שלכל ידוע כי מסביבו מסתופפת כנופייה של עבריינים, בריונים, בורים וחסרי כל יכולת להתבטא ולנסח משפט כראוי – הסקרים מראים שלא חל שינוי משמעותי בהתפלגות המצביעים: כחצי מן האוכלוסייה המוגדרת כיהודית

---

[9] ניצן וביכלר (2022) פרק 14; Bichler and Nitzan (2016).

(כולל דוברי העברית המגדירים עצמם כחילוניים), תומכים בנתניהו ובממשלתו. כשלושה רבעים מן האוכלוסייה היהודית-עברית הינה ימנית-לאומנית בעמדותיה, ובדרך זו או אחרת מקבלת אם מרצון אם כפורח את השלטת הניאו-ליברליזם.

הדבר התבטא בהצבעה היהודית-עברית לכנסת (שלוש מפלגות האופוזיציה העיקריות – יש עתיד, המחנה הממלכתי וישראל ביתנו – הינן ניאו-ליברליות-לאומניות-אתניות). כמחצית מהמצביעים הערבים תומכים במפלגות לאומניות-דתיות ערביות. עד עתה, אם כן, נתניהו צודק. המשטר יציב.

לטווח הארוך, החשש שמטריד את האנליסטים אינו "הפגיעה בהפרדת הרשויות" או הפגיעה ב"דמוקרטיה", או בתהליך ההפרטה, אלא בעיקר החשש מפגיעה ב"יציבות" וב"משילות".

"הדמוקרטיה" אינה נוגעת להם. מבחינתם היא אינה אלא מילת צופן ל"משטר יציב". כדאי להיזכר שבשנות העשרים של המאה העשרים, האנליסטים במשרדי החוץ הבריטי והאמריקאי ראו בעין יפה את עליית המשטרים הסמכותניים של הימין הרדיקלי באירופה, שהיוו בעיניהם בלם לקומוניזם ול"אנרכיה". מוסוליני והיטלר זכו בתחילת דרכם בשבחים על "היציבות" שהשליטו באיטליה ובגרמניה – מדינות שסבלו מזעזועים קשים אחרי מלחמת העולם הראשונה.

נתניהו מבטיח שוב ושוב כי אין לשים לב למהומות שמחוללים "האנרכיסטים", וכי "התיקונים הקטנים" שהוא מבצע בחוק רק "מחזקים את הדמוקרטיה".

לטווח הקצר אם כן, האנליסטים בפיץ', S&P ומודי'ס, מצויים בעמדת המתנה כדי לחזות בביצועים: האם אכן נתניהו יצליח להמשיך בדרכו ולספק למשקיעים "יציבות" ו"משילות".

לטווח הארוך, לעומת זאת, אין ספק שהמשטר הישראלי אינו מקרה בודד בעולם. מצבו הקשה אינו רחוק ממצבם של כלל הממשלים "הדמוקרטיים" או האוטוריטריים. כולם, כולל ארה"ב, עומדים בפני בעיות "משילות" קשות.

במצבו היום, המשטר הקפיטליסטי בכללותו, על מנגנוני "המשילות" שלו בכל מקום בעולם, אינו מתאים לסדר ההון החדש. מודל המדינה הלאומית שהתעצב מאז המהפכה הצרפתית על בסיס השלד הליברלי שצמח במאות השבע עשרה והשמונה עשרה במדינות הולנד ובריטניה, אינו מתאים למבנה הצבר ההון של היום ואף לא למוסדות התאגידיים-מדיניים החדשים.[10] התדמית השוויונית שיצרה המהפכה הליברלית באירופה, ועמה הולדת היצור המדיני החדש המכונה "אזרח", שהוא שותף פסיבי אבל בעל זכויות שוות לתהליך המדיני הליברלי, הולכת ומתפוררת לנוכח צמיחת רשת שליטה אוליגרכית סבוכה ומבוצרת בכל מקום בעולם של משטר ההון החדש.

המקרה הישראלי הוא דוגמא בולטת לקריסה שתארע בעתיד הלא רחוק. המלחמה שמנהלת ישראל נגד המרד הפלסטיני ונגד מדינות שונות במזרח התיכון, מעצימה ומזרזת ביתר שאת תהליך הקריסה הצפוי.

מראי מקום

ביכלר, שמשון ויהונתן ניצן (2001) *מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום*. ירושלים: כרמל.

טוקר, נתי (2023) "דו"ח מודי'ס: יכמה מהדאגות בדבר השפעות ההפיכה על כלכלת ישראל מתחילות להתממש'", *TheMarker*, 25 ביולי.

טוקר, נתי (2023) "משרד האוצר: האקזיט הממוצע נחתך ב-80% ברבעון הראשון של 2023", *TheMarker*, 6 בספטמבר.

לוי, גלעד (2023) "מנכ"ל הבורסה מזהיר מהמהפכה המשטרית: ישראל מתרחקת מהשווקים הגלובליים, עוצמתה הכלכלית בסכנה", *TheMarker*, 8 באוגוסט.

ניצן, יהונתן ושמשון ביכלר (2022) *ההון ושברו*. חיפה: פרדס.

נתניהו, בנימין ובצלאל סמוטריץ' (2023) "הודעה משותפת מאת ראש הממשלה נתניהו ושר האוצר סמורטיץ' כתגובה לדו"ח המיוחד של מודי'ס", משרד ראש ממשלת ישראל, לשכת העיתונות הממשלתית.

[10] Bichler and Nitzan (2020)

Anonymous (2023) "Citi Lowers Israeli Growth Forecast, Citing 'Recent Turmoil' Over Judicial Overhaula ", *The Times of Israel*, August 3.
Bichler, Shimshon and Jonathan Nitzan (2016) "A CasP Model of the Stock Market". *Real-World Economics Review* (77, December): 119-154.
Bichler, Shimshon and Jonathan Nitzan (2020) "Growing Through Sabotage: Energizing Hierarchical Power", *Review of Capital as Power* 1 (5, May): 1-78.
Egan, Matt (2023) "Moody's Warns Israel Faces 'Significant Risk' of Political and Social Tensions that will Harm its Economy, Security", *CNN Business*, July 25.
Jones, Marc (2023) "Morgan Stanley Cuts Israel Sovereign Credit to 'Dislike Stance' After Judiciary Changes", *Reuters*, July 25.
Nitzan, Jonathan (1989) "Price and Quantity Measurements: Theoretical Biases in Empirical Procedures". Working Paper 14/1989, Department of Economics, McGill University, Montreal, pp. 1-24.